

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
Haziran / June 2019, 23 (1): 171-191

**Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı Usûl
Yazarlarının Farklılaşma Noktaları***

*Following a Different Line in Hanafi Sunnah Conception: Differentiation
Points of the Theologian Methodologists*

Zübeyde Özben Dokak

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Research Assist. Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Sakarya, Turkey
zozen@sakarya.edu.tr
orcid.org/0000-0002-8456-1467

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

* Bu çalışma 2018 yılında tamamlanan “Mâverâünnehir Hanefî Usûl Eserlerinde Sünnet Anlayışı (V.-VIII. Asırlar)” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my doctorate dissertation entitled ‘Understanding of Sunnah in the Works of Hanafi Usul al-Fiqh in Transoxania (5th-8th Centuries A.H.)’, (PhD Dissertation, Sakarya University, Sakarya/Turkey, 2018).

Geliş Tarihi / Received: 14 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 171-191

Atıf / Cite as: Özben Dokak, Zübeyde. “Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı Usûl Yazarlarının Farklılaşma Noktaları [*Following a Different Line in Hanafi Sunnah Conception: Differentiation Points of the Theologian Methodologists*]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 171-191.
<https://doi.org/10.18505/cuid.509209>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Following a Different Line in Hanafi Sunnah Conception: Differentiation
Points of the Theologian Methodologists

Abstract: The sources show that two different groups of sheikhs were followed in the *Hanafi usūl al-fiqh*: 'Iraqi and Samarqandi sheikhs. However, the perception of followers of 'Iraqi sheikhs formed the dominant Hanafi tradition. This situation has caused different approaches of the theologian methodologists who followed the Samarqandi sheikhs to become in shadow. Considering this separation within this denomination, when the *sunnah* sections of *usūl al-fiqh* literature are compared it is possible to see the different points raised within the Hanafi *usūl al-fiqh*. In this study, "the definition of *sunnah*", "the acts of the Prophet", "the imitating companions", "the criteria of *ard* (submission) to the Qur'an" and "the problem of *faqih* (jurist) narrator" are determined as differentiated notions. Considering these issues, since the concepts which differentiate theologian methodologists, whose perception have been taken into account in this paper, from the dominant Hanafi *usūl* tradition have been generally related to theological concerns, it is possible to argue that this distinction can be explained by their approach of *usūl* in which theological premises considered as important as other concerns. Eventually, this paper aims to show that like any denomination Hanafi sect also does not have a uniform approach about *sunnah*.

Summary: In this study, the marks of differentiations in *sunnah* topics were followed based on the works of *Hanafi usūl al-fiqh* written in the Transoxanian region between 5th-8th centuries A.H. The reason for the limitation of this issue is that there have been some changes and developments in the sect in this region and period. It is because *Hanafi usūl al-fiqh*, which is in two different lines, namely 'Iraqi sheikhs and Samarqandi sheikhs, has improved in favor of one side in this period. It is thought that this dual disintegration occurs due to the effect of different theological tendencies. This situation has caused the different approaches of the theologian methodologists who mostly followed the Samarqandi sheikhs to be overshadowed. Because *Hanafi* tradition, which became a permanent establishment, mostly followed the line of 'Iraqi sheikhs in terms of both the topics that are discussed and the approaches in these issues. The aim of this study is to determine the different approaches of the line of Samarqandi sheikhs to *sunnah*. In the study which is based on comparative method, *sunnah* topics of Dabūsī, Pazdawī, Sarakhsī and those who followed them and the theologian methodologists Abū l-Yusr, Samarqandī, Lamishī and Usmendī's *sunnah* topics were compared and the differentiation points of the second group were determined.

In this context, it is seen that there are two different approaches in the *Hanafi usūl al-fiqh* regarding the definition and scope of *sunnah*. Because the *Hanafi* principals who followed the 'Iraqi sheikhs, while describing the *sunnah*, they included the companions in the scope of *sunnah*. However, Abū l-Yusr, Samarqandī and Lamishī did not mention the companions in the *sunnah* description and stated that the only person to be subjected was the Prophet. In addition, the *Hanafis* in the second group, unlike others, do not accept the opinion that the meaning of absolute *sunnah* word is only *sunnah* of the Prophet. At this point they have shared the same conviction with the *ahl al-ḥadīth* (the traditionists) and *cumhūr al-ulemā* (majority of ulema).

There are two different approaches, which are based on 'Iraqi and Samarqandi sheikhs in the show of the judgments of the acts of the Prophet. According to the 'Iraqi *Hanafis*, the Prophet's act is attributed to *mubāh* (permissible) when there is no evidence about its feature. According to the Samarqandi sheikhs, such an act is attributed to *vucūb* (obligation) in terms of practice and stopped in terms of faith. Most of the later *Hanafi* scholars have adopted the idea of *ibāha* (permissibility) of the 'Iraqi *Hanafis*. On the other hand, Samarqandī, Lamishī and Iṭkanī have tended to the opinion of the Samarqandi sheikhs.

It is seen that two different approaches were adopted by *Hanafi* scholars in the field of imitation of companions. Most of the *Hanafis* adopted the view of Bardaī. According to this view, it is necessary to imitate companions and their expression takes precedence over the *qiyās* (legal analogy). On the other hand Samarqandī and Lamishī adopted the opinion of Māturidī. According to this opinion, a companion who has reached the rank of *fatwā* (legal opinion), it

is necessary to imitate that person if one of his peers did not oppose his opinion on a subject that is not likely to be hidden because the general public needs it.

There is also a dispute between the *Ḥanafī* scholars on the type of information expressed by the famous report. Dabūsi, Pazdawī and Sarakhsi and later Ḥanafīs believe that the famous report does not refer to certain knowledge but to assured knowledge. However, it is understood that, Abū l-Yusr, Samarqandī and Lamishī believe that the famous report refers to certain knowledge. But this conflict between the Ḥanafīs only affects the issue of the *takfīr* who denies the famous report. It does not cause any dispute on judgments.

There are two different approaches in the sect about the issue of opposition to the Qur'an covered by internal interruption. In this matter, the issue of opposition to the Qur'an, especially through *ziyāda alā al-nās*, has been evaluated in different ways. According to the 'Irāqī sheikhs and majority of the Ḥanafīs, which followed them, *ziyāda alā al-nās* is *naskh* (abrogation). But according to Māturīdī and Ḥanafīs which followed him, it is also possible that *ziyāda alā al-nās* is *naskh* and statement. One of them cannot be preferred without any evidence. In addition, according to the 'Irāqī sheikhs general and apparent words of the Qur'an express certain knowledge. However, according to the Samarqandī sheikhs the general words of the Qur'an don not express certain knowledge. So, these words can be specialized by isolated tradition. But it was observed that this conflict between the Ḥanafīs was related to the fact that the first opinion caused some problems related to the faith.

In the issue of the *faqīh* narrator, it was determined that three different approaches were exhibited by *Ḥanafī* scholars. Firstly, the attitude towards not accepting the report of the non-*faqīh* narrator, expressed by the 'Īsā b. Abān in Abū Hurayra, is gradually being softened along with Dabūsi and adopted by the later *Ḥanafī* principals. However, despite the same scientific environment and period, Abū l-Yusr does not follow this approach. At the same time, it is possible to say that Samarqandī, Lamishī and Usmendī don not adopt the *faqīh* narrator criterion. While 'Abd al-'Azīz Bukhārī and Kakī did not adopt this approach but criticized it openly.

As a result, it is seen that *Ḥanafī* sect which contains different orientations in itself does not have a uniform approach about *sunnah*. The points which differentiate theologian methodologists, whose perception have been taken into account in this paper, from the dominant *Ḥanafī usūl* tradition have been generally related to theological concerns. So, it is possible to say that this distinction can be explained by their approach of *usūl* in which theological premises considered as important as other concerns. In addition, it is seen that some of the opinions theologian methodologists present as an alternative to dominant *Ḥanafī usūl al-fiqh* tradition are close to the *ahl al-ḥadīth and cumhūr al-ulemā*.

Keywords: Ḥadīth, Sunnah, Ḥanafī, 'Iraq, Samarqand.

Hanevî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı Usûl Yazarlarının Farklılaşma Noktaları

Öz: Kaynaklar bize Hanevî usûlünde Irak ve Semerkant meşayihî olmak üzere iki farklı grubun takip edildiğini gösterir. Ancak zamanla Irak meşayihîni takip eden anlayış hâkim Hanevî geleneğini oluşturmuştur. Bu durum daha ziyade Semerkant meşayihîni takip ettiklerini söyleyebileceğimiz kelamcı usûl yazarlarının farklı birtakım yaklaşımlarının gölgede kalmasına sebep olmuştur. Mezhep içindeki bu ayrışma dikkate alınarak usûl eserlerinin sünnet bahisleri mukayese edildiğinde de bu hususta Hanevî usûlündeki farklılaşma noktalarını görmek mümkün olmaktadır. "Sünnetin tarifi", "Hz. Peygamber'in fiillerinin ahkâma delâleti", "sahâbeyi taklid", "Kur'ân'a arz kriteri" ve "fakih râvî meselesi" bu farklılaşmaların tespit edildiği hususlardır. Mezûr konular çerçevesinde bu çalışmada esas alınan kelamcı usûl yazarlarının hâkim Hanevî usûl geleneğinden ayrıldığı hususlar çoğunlukla itikadla ilişkilendirildiğinden, bu ayrışmanın genel itibarıyla onların kelâmî öncülleri dikkate alan usûl yaklaşımları ile izah edilebileceğini söylemek mümkündür. Netice itibarıyla her mezhep gibi kendi içinde farklı

174 | Zübeyde Özben Dokak. Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı...

yönelimlere sahip olan Hanefî mezhebinin de sünnet konusunda tek düze bir yaklaşıma sahip olmadığı görülmüştür.

Özet: Bu çalışmada hicri V.-VIII. asırlar arasında Maverâünnehir bölgesinde yazılmış Hanefî usûl eserleri esas alınarak sünnet bahislerindeki farklılaşmaların izi takip edilmiştir. Konunun bu şekilde sınırlandırılmasının nedeni, ilgili bölge ve dönemde mezhep içinde bazı değişim ve gelişmelerin yaşanmış olmasıdır. Zira farklı itikâdî eğilimlerin etkisiyle gerçekleştiği düşünülen bir ayrışmayla Irak meşâyihî ve Semerkant meşâyihî olmak üzere iki farklı çizgide seyreden Hanefî fıkıh usûlü, bu zaman diliminde bir tarafın lehine gelişim göstermiştir. Bu durum, çoğunlukla Semerkant meşâyihîni takip eden kelamcı usûl yazarlarının farklı birtakım yaklaşımlarının gölgede kalmasına neden olmuştur. Zira yerleşik hale gelen Hanefî usûl geleceği hem ele alınan konular hem de bu konulardaki yaklaşımlar açısından çoğunlukla Irak meşâyihînin çizgisini takip etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Hanefî mezhebi içindeki Semerkant meşâyihî çizgisinin sünnet konusundaki farklı yaklaşımlarını tespit etmektir. Mukayese yönteminin esas alındığı çalışmada genel itibarıyla Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve onları takip edenler ile kelamcı usûl yazarları olan Ebü'l-Yüsr, Semerkandî, Lâmişî ve Üsmendî'nin usûllerindeki sünnet bahisleri karşılaştırılmış ve ikinci gruptaki usûlcülerin farklılaşma noktaları tespit edilmiştir.

Bu bağlamda öncelikle sünnetin tarifi ve kapsamı hususunda Hanefî usûlünde iki farklı yaklaşımın var olduğu görülmektedir. Zira Irak meşâyihîni takip eden Hanefî usûlcüler sünneti tarif ederken sahâbeyi sünnetin kapsamına dâhil etmişlerdir. Ancak Ebü'l-Yüsr, Semerkandî ve Lâmişî sünnet tariflerinde sahâbeyi zikretmemiş ve tâbî olunacak tek kişinin Hz. Peygamber olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca ikinci gruptaki Hanefîler diğerlerinden farklı olarak mutlak sünnet lafzından kastın sadece Hz. Peygamber'in sünneti olduğu görüşünü de benimsemişlerdir. Bu konuda onlar ehl-i hadis ve ulemanın cumhuri ile aynı kanaati paylaşmışlardır.

Hz. Peygamber'in vasfı bilinmeyen fillerinin ahkâma delâleti konusunda da Irak ve Semerkant meşâyihîne dayandırılan iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Iraklı Hanefîlere göre herhangi bir delil bulunmadığında Hz. Peygamber'in fiili mubâhlığa hamledilir. Semerkant meşâyihîne göre ise böyle bir fiil amel bakımından vücûba hamledilir, itikad bakımından ise tevakkuf edilir. Sonraki Hanefî usûlcülerin çoğu bu konuda Iraklı Hanefîlerin ibâha görüşünü benimsemiştir. Semerkandî, Lâmişî ve İtkânî ise Semerkant meşâyihînin amelen vâcip olmakla birlikte itikaden tevakkuf etme görüşüne meyletmişlerdir.

Sahâbeyi taklid konusunda da Hanefî usûlcüler tarafından iki farklı yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Hanefî usûlcülerin geneli Berdaî'ye nisbet edilen sahâbeyi taklidin vâcip olduğu ve sahâbe sözünün kıyasa takdim edilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Semerkandî ve Lâmişî ise Mâtürîdî'ye atfedilen, fetva derecesine ulaşan bir sahâbînin umurun ihtiyacı olduğu için gizli kalma ihtimali olmayan bir konudaki görüşüne akranlarından biri muhalefet etmemişse o sahâbîyi taklidin vâcip olduğu görüşünü kabul etmişlerdir.

Meşhur haberin ne tür ilim ifade ettiği hususunda da Hanefî usûlcüler arasında bir ihtilaf bulunmaktadır. Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve müteahhir Hanefî ulemâ meşhurun ilm-i yakîn değil ilm-i tûma'nîne ifade ettiği kanaatindedir. Ebü'l-Yüsr, Semerkandî ve Lâmişî'nin ise meşhur haberin yakînî bilgi ifade ettiği kanaatindedir. Fakat Hanefîler arasındaki bu ihtilaf, sadece meşhur haberi inkâr edenin tekfir edilip edilmeyeceği meselesine tesir etmekte, ahkâm konusunda herhangi bir ihtilafa yol açmamaktadır.

Manevî inktâ kapsamında ele alınan Kur'an'a muhalefet meselesinde de mezhep içinde iki farklı yaklaşım yer almaktadır. Bu meselede özellikle nassa ziyâde yoluyla gerçekleşen Kur'an'a muhalefet hususu farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Irak meşâyihî ve onları takip eden Hanefîlerin çoğunluğuna göre nassa ziyâde nesihtir. İmam Mâtürîdî ve onu takip eden Semerkant meşâyihîne göre ise nassa ziyâdenin nesh olması da beyân olması da mümkündür. Herhangi bir delil olmadan da biri tercih edilemez. Ayrıca Irak meşâyihîne göre Kur'an'ın âm ve zâhir lafızları yakîn ifade ederken Semerkant meşâyihîne göre Kur'an'ın âm lafızları zan ifade ettiği için haber-i vâhidle tahsîs edilmesi câizdir. Ancak Hanefîler arasındaki âm lafız

konusundaki bu ihtilafın âmın katıyyetinin kabul edilmesinin itikadla ilgili bazı konularda probleme sebebiyet vermesiyle ilgili olduğu görülmüştür.

Râvînin fakîhliği meselesinde ise Hanefî usûlcüler tarafından üç farklı yaklaşımın sergilendiği tespit edilmiştir. İlk olarak İsa b. Ebân'ın Ebû Hüreyre özelinde dile getirdiği fakîh olmayan râvînin rivayetini kabul etmeme yönündeki tutum Debûsî ile birlikte giderek yumuşatılarak sonraki Hanefî usûlcülerin geneli tarafından benimsenmiştir. Ancak aynı ilmî çevre ve dönemde yaşamasına rağmen Ebû'l-Yüsr'ün bu yaklaşımı takip etmediği görülmektedir. Aynı zamanda Semerkandî, Lâmişî ve Üsmendî'nin de fakîh râvî görüşünü benimsemediğini söylemek mümkündür. Sonraki dönem usûlcülerinden Abdülazîz el-Buhârî ve Kâkî ise bu yaklaşımı benimsememekle birlikte açıkça eleştirmişlerdir.

Sonuç olarak kendi içinde farklı yönelimleri barındıran Hanefî mezhebinin sünnet konusunda tek düze bir yaklaşıma sahip olmadığı görülmüştür. Bu çalışmada esas alınan kelamcı usûl yazarlarının sünnet konusunda hâkim Hanefî usûl geleneğinden ayrıldığı hususlar çoğunlukla itikadla ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla bu ayrışmanın genel itibarıyla onların kelâmî öncülleri dikkate alan usûl yaklaşımları ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Kelamcı usûl yazarlarının hâkim Hanefî geleneğe alternatif olarak ortaya koyduğu bazı görüşlerde ehl-i hadîse ve ulemanın cumhuruna yakın bir tutum sergilediği de görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Hadis, sünnet, Hanefî, Irak, Semerkant.

GİRİŞ

Hanefî mezhebi sünnet konusundaki bazı farklı yaklaşımları sebebi ile günümüzde pek çok çalışmaya konu olmaktadır. Bu alanda ülkemizde doktora tezi boyutunda yapılmış ilk çalışma İsmail Hakkı Ünal'ın *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu* başlığıyla yayınlanan eseridir. Bu eserde hem Ebû Hanîfe ve iki öğrencisinin hadislerle ilgili görüşlerine hem de genel olarak Hanefî mezhebi'nin hadis metoduna yer verilmiştir.¹ Mehmet Özşenel'in *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* başlıklı eseri de Ebû Hanîfe'den başlayarak Ebû'l-Yüsr'e kadar olan dönemdeki Hanefî hadis anlayışındaki gelişimi ele almaktadır.² Hanefî mezhebinin hadis ve sünnet anlayışı ile ilgili genel çerçeveli çalışmalardan bir diğeri Serkan Demir'in Debûsî, Serahsî ve Pezdevî'nin usûllerini esas aldığı "Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı" başlıklı yüksek lisans tezidir.³ Mutlu Gül'ün *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi* başlıklı çalışmasında ise Hanefîlerin hadislerin sened ve metinlerine yönelik tenkid uygulamaları örneklerle ortaya konulmaktadır. Bu tezin teorik kısımları da çoğunlukla Debûsî, Pezdevî ve Serahsî'nin usûl eserlerinden istifade ile oluşturulmuştur. Ancak bu çalışmanın en önemli özelliği, usûl eserlerinde yer alan rivayetlerin sened ve metin açısından tahlil edilmesidir.⁴ Bu alanda yapılmış kapsamlı çalışmalardan bir diğeri ise Abdülmecîd et-Türkmânî'nin *Dirâsât fî Usûli'l-hadîs alâ Menheci'l-Hanefiyye* adlı eseridir.⁵ Genel çerçeveli

¹ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2002).

² Mehmet Özşenel, *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 2. Baskı (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018).

³ Serkan Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006).

⁴ Mutlu Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018).

⁵ Abdülmecîd et-Türkmânî, *Dirâsât fî Usûli'l-hadîs alâ Menheci'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2012).

176 | Zübeyde Özben Dokak. Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı...

çalışmaların yanında Hanefî usûlcülerden İsbâ b. Ebân, Cessâs ve Debûsî'nin sünnet anlayışlarıyla ilgili de tez boyutunda çalışmalar yapılmıştır.⁶ Ayrıca Fıkıh alanında çalışan araştırmacılar da bu konuda birtakım eserler vermişlerdir. Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet* adlı kitabında Hanefî mezhebini dönemlendirmiş ve bu bağlamda haber teorisinin gelişim seyrini ele almıştır.⁷ Metin Yiğit ise *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin usûlü ile İsbâ b. Ebân ile başlayıp Cessâs, Debûsî, Serahsî ve Pezdevî'nin takibiyle yerleşik hale gelen Hanefî usûlü arasında farklılıklar olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁸ Mehmet Ali Yargı'nın *Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhur Sünnetin Yeri* başlıklı doktora tezi⁹ ve Ahmet Aydın'a ait *İbnü's-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî İnkıtâ Kavramı* başlıklı yüksek lisans tezi¹⁰ de fıkıh alanında yapılmış çalışmalarlardır.

Genellikle fıkıh usûlü eserlerinin müracaat kaynağı olarak kullanıldığı mezkûr çalışmalar daha ziyade mezhep içindeki yerleşik usûl anlayışının görüşlerini yansıtan bir niteliğe sahiptir. Fakat kaynaklar bize yerleşik Hanefî usûl anlayışından farklı bir Hanefî usûl yaklaşımının daha var olduğunu göstermektedir. Bu makalenin konusu da bu farklılığı dikkate alarak hicrî V.-VIII. asırlar arasındaki dönemde Mâverâünnehir bölgesinde yazılmış fıkıh usûlü eserleri çerçevesinde Hanefî mezhebinin sünnet ile ilgili yaklaşımlarındaki farklılaşmaları tespit etmektir. Konunun bu şekilde sınırlandırılmasının nedeni, ilgili bölge ve dönemin mezhep içinde bazı değişimlere sahne olması sebebiyle Hanefî mezhebi tarihinde özel bir konumda bulunmasıdır. Zira Irak meşâyihî ve Semerkant meşâyihî olmak üzere iki farklı çizgide seyreden Hanefî fıkıh usûlü, bu zaman diliminde bir tarafın lehine gelişim göstermiştir. Bu durum daha ziyade Semerkant meşâyihîni takip ettiklerini söyleyebileceğimiz kelamcı usûl yazarlarının farklı birtakım yaklaşımlarının gölgede kalmasına sebep olmuştur. Bu çalışmanın amacı da Hanefî mezhebi içindeki mezkûr çizginin sünnet konusundaki farklı yaklaşımlarını tespit etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için çalışmamızda mukayese yöntemini esas alan bir usûl benimsemiştir. Bu mukayesede ise daha ziyade Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî (v. 483/1090) ve onları takip edenler ile kelamcı usûl yazarları olan Ebû'l-Yüsr (ö. 493/1100), Semerkandî (ö. 539/1144), Lâmişî (ö. VI. yy.'ın sonu) ve Üsmendî'nin (ö. 552/1157) usûllerindeki sünnet bahisleri karşılaştırılmış ve ikinci gruptaki usûlcülerin farklılaşma noktaları tespit edilmiştir. Ancak bu noktaların tespitinden önce meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için mezhep içindeki bu iki farklı çizginin ana hatlarıyla izahı önem arz etmektedir.

1. HANEFİ USÛLÜNDEKİ İKİ FARKLI ÇİZGİNİN MAHİYETİ

Kelâmî tartışmalarla usûl konuları arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır.¹¹ Bu bağlamda Hanefî usûlündeki mezkûr ayrışmanın temelinde de farklı itikâdî eğilimlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Altıncı asır Hanefî kelamcısı ve usûl yazarı olan Alâeddin Semerkandî'nin (ö. 539/1144) bu husustaki açıklamaları önem arz eder. Fıkıh usûlü eserinin başında bu ayrışmaya işaret eden Semerkandî'ye göre bir âlimin fıkıh usûlü alanında telif ettiği eser, onun itikadıyla da uyumlu olmalıdır. Fıkıh usûlü alanında ortaya konan eserlerin

⁶ Yunus Yazıcı, *İsbâ b. Ebân'ın Hadis-Sünnet Anlayışı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017); Nejla Hacıoğlu, *el-Fusûl fi'l-Usûl İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010); Recep Tuzcu, *Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014).

⁷ Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004).

⁸ Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).

⁹ Mehmet Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009).

¹⁰ Ahmet Aydın, *İbnü's-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî İnkıtâ Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007).

¹¹ İsmail Şık, "Hanefî-Mâturîdî Düşüncede Kelâm ve Usûlü'l-Fıkıh İlişkisi", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Ağustos 2016): 348.

çoğunun ya usûlde kendilerine muhalif olan Mu'tezile'ye ya da fûrûda kendilerine muhalif olan ehl-i hadîse ait olduğunu ifade eden Semerkandî, bu iki kesimin eserlerine itimadın usûlde ya da fûrûda hataya düşmeye sebep olacağını dile getirmiştir. Semerkandî, "ashâbımız" olarak ifade ettiği kişilerin usûl alanında iki tür eser verdiğine de dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, aklî ve şer'î ilimlerde derinleşmiş olan, günümüze ulaşmamış iki fıkıh usûlü eserinin sahibi Mâtürîdî (ö. 333/944) ile onun hocaları ve öğrencilerinin telif ettikleridir. İkinci gruptaki müellifler ise usûlün inceliklerinde ve aklî meselelerde yeterince mahir olmadıkları için bazı hususlarda muhaliflerin görüşlerine meyletmislerdir.¹² Semerkandî'nin bu açıklamalarından iki farklı metodla fıkıh usûlü yazan Hanefilerden ilk grubun, mezhebin kelâmî öncüllerini dikkate aldığı, ikinci grubun ise buna dikkat etmeyerek muhaliflerin görüşlerine yaklaştığı anlaşılmaktadır. Ancak Semerkandî'nin devamında ifade ettiği üzere ilk gruptaki Hanefî âlimlerin eserleri terk edilmiş, ikinci tür eserler ise içlerine mezhebe aykırı bazı fikirler karışmış olsa da yaygınlaşmıştır.¹³

Semerkandî ilk grupta Mâtürîdî'yi ön plana çıkarırken ikinci grup için herhangi bir isim zikretmemiştir. Ancak ilgili pasajda doğrudan bölgesel bir ayırım zikredilmemiş olsa da Semerkandî'nin usûl eseri içerisinde Irak ve Semerkant meşâyihini ihtilaflarından bahsetmesi, bu iki farklı grubun Irak ve Semerkant meşâyihini olduğunu ve hedef aldığı Irak Hanefilerinin Mu'tezile'ye meylettiklerini düşündüğünü göstermektedir.¹⁴ Semerkandî'nin Irak ve Semerkant meşâyihini olarak ayırdığı bu iki grup özellikle h. IV. asırda yaşayan Hanefilerle ilgili bir ayırım olmalıdır. Zira Semerkandî, Semerkant ekolünün merkezine dördüncü asır âlimi İmam Mâtürîdî'yi koymuştur. Semerkandî'nin isimlerini zikretmediği Irak meşâyihinin dördüncü asırdaki merkezi simaları ise Kerhî (ö. 340/952) ve öğrencisi Cessâs'tır (ö. 370/981).¹⁵ Irak meşâyihine mensup diğer fakihler ise İsa b. Ebân (ö. 221/836), Selcî (ö. 266/880), Ebû Hâzım (ö. 292/905) ve Berdaî'dir (ö. 317/930).¹⁶ Altıncı yüzyıl âlimi olan Semerkandî'nin Irak meşâyihinin görüşlerine meyledip Semerkant meşâyihini terk ettiklerini ifade ettiği kişiler ise beşinci asır Hanefî usûlcüleri olmalıdırlar. Beşinci asrın önde gelen Hanefî usûl âlimleri ise Debûsî, Pezdevî ve Serahsî'dir.

Semerkandî'nin amacı, Hanefî usûlünü Semerkant kelim okulunun ilkeleri doğrultusunda yeniden inşa etmek ve Bağdat kaynaklı Hanefiler arasında yaygın olan usûl geleneğini Semerkant okulunun kelâmî ilkeleri doğrultusunda gözden geçirmektir.¹⁷ Dolayısıyla Semerkant meşâyihinin fıkıh usûlü mirasının ihyası, sünnet Semerkant Hanefiliğinin Mutezili temayüldeki Irak Hanefiliğine de cevabı anlamına gelecektir.¹⁸ Usûlünde Irak ve Semerkant meşâyihini farklılıklarına işaret edip Semerkant meşâyihinin görüşlerini benimseyen usûlcülerden bir diğeri ise Lâmişî'dir. Ancak Semerkandî ve Lâmişî'nin bu çabasının bir gelenek oluşturmadığı ve sonraki usûl anlayışında sadece kısmî bir etkide bulunabildiği görülmektedir.¹⁹ Hanefî usûl eserlerine baktığımızda da çoğunun Semerkandî'nin Irak meşâyihini takip ettiklerini düşündüğü Debûsî, Pezdevî ve Serahsî'yi temel alan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bedir'in 'Hâkim Hanefî Usûl Geleneği' şeklinde

¹² Alâeddin es-Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi netâici'l-ukûl fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülmelik Abdurrahmân es-Sa'dî (Mekke, 1984), 1: 1-3.

¹³ Semerkandî, *Mîzân*, 1: 3.

¹⁴ Şükrü Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası* (Doçentlik Çalışması, İstanbul, 2001), 80.

¹⁵ Eyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 215; Ayrıca bk. Heysem Hazne, *Tetavvürü'l-fikri'l-usûli'l-Hanefî*, (Ammân: Dârü'r-Râzî, 2007), 134.

¹⁶ Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, 215; Ayrıca h. IV. asır Irak Hanefilerinin listesi için bk. Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 162-177.

¹⁷ Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 29.

¹⁸ Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 80.

¹⁹ Murteza Bedir, "Mâtürîdî Fıkıh Usûlü: Gerçek mi? Kurgu mu?", Büyük Türk Bilgini *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 22-24 Mayıs 2009)*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 420.

178 | Zübeyde Özben Dokak. Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı...
tavsif ettiği bu gelenek içinden özellikle Pezdevî'nin eserinin kendisinden sonra yapılan usûl çalışmalarını üzerinde büyük etkisi olmuştur.²⁰

Hâkim Hanefî geleneğin fıkıh teorisine Hanefîler içindeki alternatif arayışlar ise genellikle kelamla uğraşan Hanefî âlimlerden gelmiştir. Bu grupta Semerkandî ve Lamişî ile birlikte Semerkandî'nin hocası Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Üsmendî yer almaktadır. Matürîdî'nin usûl görüşlerine yapılan en erken atfın Ebü'l-Yüsr'e ait olmasına rağmen²¹ usûlünde Irak-Semerkant meşâyihî muhalefetine dair bir bilgi yer almaması ve öğrencisi Semerkandî'nin yukarıda zikri geçen pasajda fıkıh usûlü yazan birinci tür ulemâ kısmında ondan bahsetmemiş olması, onu doğrudan usûlî açıdan Semerkant meşâyihinin takipçisi olarak tasvir etmemizi engellemektedir. Ancak hadis konusunda kendine has bazı fikirleri olan Ebü'l-Yüsr'ün Irak meşâyihini takip eden Debûsî çizgisinden de farklılaşan yönlerinin bulunması, onu ayrıca değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Hadis meselelerine dair bazı konulardaki farklılığı ile dikkati çeken bir diğer kelamcı usûl yazarı Üsmendî'dir. Üsmendî ne klasik Hanefî usûl yaklaşımını benimsemiş ne de Mâtürîdî usûl yaklaşımını esas almıştır. O, asıl itibarıyla Hanefî Mu'tezilî âlim Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inden çokça etkilenmiştir.²² Ancak Üsmendî, kelâmî açıdan Mu'tezilî değildir.²³ Hanefî ve Mu'tezilî haber yaklaşımlarını eklektik bir biçimde formüle eden Üsmendî, kelamcı usûl yöntemi gereği fıkıhçı usûlcülerden farklı tartışma konuları üzerinde de durmaktadır.²⁴ Farklı yönleriyle tebarüz eden, zikrettiğimiz bu dört usûlcünün de ortak noktası, kelamcı usûl yazarları olmaları ve eserlerini VI. yüzyılın ortalarına kadar yazmış olmalarıdır.

2. SÜNNET BAHİSLERİNDEKİ FARKLILAŞMA NOKTALARI

Yukarıda zikrettiğimiz üzere kelamcı usûl yazarları olan Ebü'l-Yüsr, Semerkandî, Lamişî ve Üsmendî'nin usûllerindeki sünnet bahisleri ile yerleşik Hanefî usûlündeki sünnet bahisleri karşılaştırıldığında bu usûlcülerin bazı konularda farklı yaklaşımlara sahip olduğu görülmektedir. Çalışmamızın bu kısmında farklılaşmanın tespit edildiği noktalar müstakil başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.1. Sünnet Tarifi

Cessâs, Debûsî, Pezdevî ve Serahsî çizgisinde yer alan Hanefî usûlcüler sünneti tarif ederken sahâbeyi sünnetin kapsamına dâhil etmişlerdir.²⁵ Ancak Ebü'l-Yüsr, Semerkandî ve Lamişî'nin onlarla aynı fikirde olmadığı görülmektedir. Zira bu üç kelamcı usûl yazarı, sünnet tariflerinde sahâbeyi zikretmemiş ve bu bağlamda tâbî olunacak tek kişinin Hz. Peygamber olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶ Hanefî usûlündeki bu iki çizgi, sahâbe ve tâbiûnun rivayet esnasında kullandığı "من السنة كذا", "أمرنا بكذا", "تهينا عن كذا" gibi mutlak lafızların delâleti konusunda da farklı görüşlere sahiptirler. İlk grupta yer alan Hanefî usûlcüler, rivayetlerde kullanılan bu lafızların sadece Hz. Peygamber'in sünnetine hamledilemeyeceği kanaatindedirler.²⁷ Ancak

²⁰ Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 54.

²¹ Murat Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delâletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 27.

²² Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 200-201.

²³ Sait Özervarlı, "Alâeddîn el-Üsmendî'nin Kelamcılığı ve Bilgi Teorisi: Mâverâünnehir Kelâm Düşüncesine Bir Katkı", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 10 (2003): 47.

²⁴ Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, 201-202.

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1994), 3: 197; Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muiyiddîn el-Meys (Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 77-78; Ebü'l-Hasen Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphane Merkezi İlm ve Edeb, ts.), 139; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2005), 1: 113-114.

²⁶ Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-hüceci's-şerîyye*, thk. Abdülkâdir b. Yâsîn (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 117; Semerkandî, *Mizân*, I, 39; II, 660; Ebü's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Lamişî, *Kitâb fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülmecîd Türkî (Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1995), 59.

²⁷ Debûsî, *Takvîm*, 77-78; Serahsî, *Usûl*, I, 114-115.

ikinci gruptaki Hanefiler bu tür mutlak lafızlardan kastın sadece Hz. Peygamber'in sünneti olduğu görüşünü benimseyerek ehl-i hadis ve ulemanın cumhuru ile aynı kanaati paylaşmışlardır.²⁸

2.2. Hz. Peygamber'in Fiillerinin Ahkâma Delâleti

Hız. Peygamber'in fiillerinin ahkâma delâleti konusundaki ihtilaf noktası, onun hükmü bilinmeyen fiillerinin ümmet hakkında ne gerektirdiği hususudur. Hanefilerden Kerhî'ye göre Hz. Peygamber'in bir fiili hangi sıfat ile yaptığı bilinmiyorsa diğer vasıfları beyân eden bir delil sabit olana kadar Hz. Peygamber'in fiilinin mubâh olduğuna itikad edilir. Çünkü onun bütün fiillerinde zaten mubâhlık sıfatı vardır. Bir fiilin Hz. Peygamber için vâcip, mendûb ya da mubâh olduğu ortaya çıktığında ise bu fiilin ümmet için de aynı vasıfla gerekli olduğuna dair bir delil bulunana kadar bu fiilin Hz. Peygamber'e mahsus olduğu kabul edilir. Fiilin Nebî'ye has olan ahkâma dâhil olma ihtimali olduğu için de ümmetin bu fiilinde ona ittibâ etmesi gerekli değildir.²⁹ Cessâs da Resûlullah'ın fiilinin sıfatına dair bir delil sabit olmadıkça bu fiili yerine getirmenin mubâh olduğu konusunda Kerhî ile aynı fikirdedir. Ancak ona göre fiilin vasfı ile ilgili delil ortaya çıktıktan sonra o fiilin Hz. Peygamber'e mahsus olduğuna dair bir delil sabit olana kadar ümmetin de bu fiili Hz. Peygamber'in yaptığı sıfat üzere yapması gerekir. Çünkü ilgili naslar sebebiyle asıl olan Hz. Peygamber'e ittibâdır. Mahsûs fiiller ise nadirattandır. Mâni olan bir delil bulunmadıkça da ittibâyı emreden naslarla amel edilmesi gerekir.³⁰ Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve onları takip eden usûlcüler de Cessâs'ın mutlak fiillerinde Hz. Peygamber'e ittibânın vâcip değil mubâh olduğu görüşünün doğru olduğu kanaatindedirler.³¹

Semerkindî ve Lâmişî ise bu konu ile ilgili Hanefilerin Irak meşâyihî ile Semerkant meşâyihî arasında bir ihtilafın varlığına dikkat çekerek yukarıdaki görüşlerin haricinde Semerkant meşâyihine atfettikleri farklı bir görüş daha zikretmişlerdir. Iraklı Hanefilere göre herhangi bir delil bulunmadığında Hz. Peygamber'in fiili mubâhlığa hamledilirken, Semerkant meşâyihine göre böyle bir fiil amel bakımından vücûba hamledilir, itikad bakımından ise tevakkuf edilir. Yani mübhem olarak Allah hangisini murad etmişse onun hak olduğuna inanılır.³² Çünkü her ne kadar Hz. Peygamber'e ittibâ asıl olsa da bazı fiillerin Hz. Peygamber'e has olma ihtimali de mevcuttur. Vâcip olmayan bir şeyin vâcip, mubâh olmayanın da mubâh olduğuna itikad etmenin câiz olmadığını ifade eden Semerkandî, böyle bir fiilin kesin olarak vâcip olduğuna itikad edilmeksizin ittibâ etmenin vâcip olduğunu dile getirmiştir. Böyle bir durumda eğer fiil zaten vâcipse bunu işlemekte bir mahzur yoktur. Çünkü bu durumda kişi üzerine vâcip olan şeyi yerine getirmiş, sorumluluktan ve günaha düşmekten kurtulmuş olur. Eğer fiil vâcip değilse de bu fiili yerine getirmekle kişi sevap elde etmiş olur.³³ Bu konuda daha ihtiyatlı bir yaklaşıma sahip olduğu görülen Semerkant meşâyihinin Irâk meşâyihinden farklı düşünmesi, onların usûl konularında itikadî öncülleri dikkate almalarından kaynaklanmış olmalıdır. Zira onların başka bazı meselelerde olduğu gibi fiiller konusunda da amel ile itikadın

²⁸ Semerkandî, *Mizân*, II, 658-660 Lâmişî, *Kitâb*, 151. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Zübeyde Özben - Hayati Yılmaz "Sahâbe ve Tâbiûnunun Rivayette Kullandığı Lafızlar Bağlamında Sünnetin Kapsamı Tartışması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2017): 27-48.

²⁹ Debûsî, *Takvîm*, 247; Pezdevî, *Kenz*, 228; Serahsî, *Usûl*, 2: 87.

³⁰ Debûsî, *Takvîm*, 247; Pezdevî, *Kenz*, 228; Serahsî, *Usûl*, 2: 87; Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd, et-*Tavzîh li metni't-Tenkîh* (*Şerhu't-Telvîh ala't-Tavzîh* içinde), nşr. Şeyh Zekerîya Amîrât (Beyrût; Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2: 31; Hüsâmeddîn Hasan b. Alî es-Siğnâkî, *Kitâbü'l-vâfi fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed Muhammed Mahmûd Yemânî (Kâhire: Dârü'l-Kâhire, 2003), 3: 1046.

³¹ Debûsî, *Takvîm*, 247; Pezdevî, *Kenz*, 228; Serahsî, *Usûl*, 2: 87; Siğnâkî, *el-Vâfi*, 3: 1046; Hüsâmeddîn Muhammed b. Muhammed Ahsikesî, *el-Müntehab fi usûli'l-mezhep*, nşr. Muhammed Yûsuf (y.y.:Matbaatu Yûsufî, 1318/1900), 54; Celalüddîn Ebû Muhammed Ömer b. Muhammed Habbâzî, *Şerhu'l-Muğni fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2005), 2: 70; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 2: 31.

³² Semerkandî, *Mizân*, 2: 674; Lâmişî, *Kitâb*, 154; Kivâmeddîn Emîr Kâtib el-İtkânî, *et-Tebyîn*, thk. Sâbir Nasr Mustafa Osman (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1999), 1: 692-693.

³³ Semerkandî, *Mizân*, 2: 678.

farklı değerlendirilmesine yönelik açıklamaları, bu yaklaşımlarının itikadî açıdan bir probleme sebebiyet vermemesi hassasiyetinden kaynaklandığını göstermektedir.

2.3. Sahâbe Kavli

Hanefî usûl eserlerinde sahâbeyi taklit konusunda mütekaddim Hanefîlerin sabit bir görüşü olmadığı ifade edilmiştir.³⁴ Çünkü İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in sahâbe sözü ya da uygulaması sebebiyle kıyası terk ettikleri durumların yanında sahâbe kavline aykırı olarak verdikleri hükümlerin de örnekleri bulunmaktadır.³⁵ Ebû Hanîfe'nin sahâbeyi taklid konusundaki farklı tutumlarına dikkat çeken Leknevî, Ebû Hanîfe'nin "Hz. Peygamber'den gelen başım gözün üstüne, sahâbeden geleni de terk etmem" sözünü naklederek bu sözün, onun sahâbeyi taklit ettiği konusunda açık bir nas olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple o, Ebû Hanîfe'nin bazı durumlarda sahâbe kavline muhalefet etmesini bu görüşe muarız olan başka bir sahâbînin görüşünü biliyor olma ihtimaline bağlamıştır.³⁶ Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin bu konudaki farklı uygulamalarını değerlendiren Yunus Apaydın ise onların kıyas ile bilinmeyecek konularda sahâbeyi taklidin vâcip değil câiz olduğu görüşünde oldukları kanaatinde dir.³⁷

Müteahhir Hanefîlerden ise sahâbeyi taklit konusunda Berdaî (ö. 317/930), İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Kerhî'ye (ö. 340/952), atfedilen üç farklı görüş nakledilmiştir. Debûsî, Pezdevî ve Serahsî, gibi Hanefî usûlcülerin geneli Berdaî'ye nisbet edilen görüşü benimsemişlerdir. Bu görüşü benimseyenlere göre sahâbeyi taklid vâciptir ve sahâbeden birinin sözü kıyasa takdim edilerek kıyasın terk edilmesi gerekir.³⁸ Sahâbe bir meselede ihtilaf ettiğinde merfû hadisi kullanarak aralarında bir tartışma yaşanmamışsa sema ihtimali ortadan kalkmakta ve görüşlerini kendi rey ve icthadları ile ortaya koydukları açığa çıkmaktadır. Böyle bir durumda sahâbeden sonrakiler kendi reyleri ile üçüncü bir görüş ortaya koyamazlar. Sadece sahâbe görüşlerinden birini tercih etmeleri gerekir. Çünkü sahâbenin iki görüş üzerinde ihtilaf etmiş olması üçüncü bir görüşün bâtıl olduğu konusunda icmâ ettikleri şeklinde değerlendirilmiştir. Bu görüşlerden birini tercih edip amel ettikten sonra da herhangi bir delil olmaksızın diğer bir sahâbînin görüşüyle amel etmek de câiz görülmemiştir.³⁹

Semerkindî'nin İmam Mâtürîdî'den aktararak doğru kabul ettiği ve Lamişî'nin de takip ettiği görüşe göre ise fetva derecesine ulaşan bir sahâbînin umumun ihtiyacı olduğu için gizli kalma ihtimali olmayan bir konudaki görüşüne akranlarından biri muhalefet etmemişse bu durum icmâ sayılacağı için o sahâbîyi taklid vâciptir. Sahâbeden biri onun hilafına başka bir görüş bildirdiğinde ise birini taklid etmek vâcip olmaz, fakat delil ile herhangi birini tercih etmek gerekir.⁴⁰ Burada sahâbeyi taklidin vücûbu için farklı bir şart öne sürüldüğü görülmektedir. O da görüş bildiren sahâbînin fetva ehlinin olması şartıdır. Fetva derecesine ulaşan sahâbî ile ilgili "Bizim için cihad edenleri yolumuza erdirtiriz" (el-Ankebût 29/69) ayetini zikreden Semerkandî'ye göre cühd sahibi olanlar fetva derecesine ulaşanlardır. Bu sebeple fetva derecesine ulaşamayanlar ayette zikredilen mertebeyi hak etmemektedirler.⁴¹

³⁴ Debûsî, *Takvîm*, 256; Pezdevî, *Kenz*, 234; Serahsî, *Usûl*, 2: 106; Semerkandî, *Mizân*, 2: 710.

³⁵ Serahsî, *Usûl*, 2: 105-106.

³⁶ Muhammed Abdülhay Leknevî, *Zaferu'l-emânî bi şerhi Muhtasarı's-Seyyid Şer'if el-Cürcânî fi mustalahi'l-hadîs*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî (Haleb: Mektebü Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1416), 330.

³⁷ Yunus Apaydın, "Sahâbî Sözü'nün Hukukî Değeri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1990): 330.

³⁸ Debûsî, *Takvîm*, 256; Serahsî, *Usûl*, II, 108; Pezdevî, *Kenz*, 236; Ahsikesî, *el-Müntehâb*, 55-56; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr Şerhu'l-musannif ale'l-Menâr* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2: 174; Habbâzî, *Şerhu'l-Muğnî*, 2: 74.

³⁹ Habbâzî, *Şerhu'l-Muğnî*, 2: 78-79; Nesefî, *Keşf*, 2:177; Siğnâkî, *el-Vâfi*, 3: 1066.

⁴⁰ Semerkandî, *Mizân*, 2: 712; Lamişî, *Kitâb*, 155; Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahru'l-islâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dârül-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3: 323; İtkânî, *et-Tebyîn*, 1: 703.

⁴¹ Semerkandî, *Mizân*, 2: 719.

Diğer iki görüşten tamamen farklı bir görüşü benimseyen Kerhî ise sadece kıyas ile bilinemeyecek konularda sahâbeyi taklidin vâcib olduğu, bunun dışındaki konularda ise taklidin gerekli olmadığını savunmaktadır.⁴² Ebü'l-Yüsr ve Üsmendî de Kerhî'ye benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Ebü'l-Yüsr'e göre Nebî'den başkasını taklit etmek câiz değildir. Çünkü ondan başkasının görüşünün hatalı olma ihtimali vardır.⁴³ Kitâb, Hz. Peygamber'in sünneti ve ümmetin icmâsının yeterince zengin olduğunu ifade eden Ebü'l-Yüsr, Hz. Peygamber'den başkasını taklide hususi olarak ihtiyaç olmadığına ve başkasını taklitte şüphe bulunduğuna işaret etmiştir.⁴⁴ Üsmendî'ye göre ise sahâbe ictihada konu olabilecek bir hususta kendisinden bir görüş bildirirse onu taklit etmemiz gerekmez. Çünkü bunu kendi ichtihadı ile söylemiş olması muhtemeldir ve sahâbenin ichtihadı başkasının ichtihadına tercih edilemez.⁴⁵ Netice itibarıyla Mâtürîdî'ye dayandırılan ve sahâbeyi taklidin vücûbunu biraz daha sınırlandıran anlayış ile Kerhî'ye nispet edilen sahâbeyi taklidin vâcib olmadığı görüşünün Şâfiîlerin sahâbeyi taklid konusundaki görüşleriyle benzerlik arz ettiğini söylemek mümkündür.⁴⁶

2.4. Meşhur Haberin Bilgi Değeri

Hanefî usûlünde meşhur haber, genel olarak aslı itibarıyla haber-i vâhid olup sonradan mütevâtir seviyesine ulaşan haber şeklinde tarif edilmektedir.⁴⁷ Meşhuru mütevâtirin bir kısmı olarak kabul eden Cessâs'a göre meşhur haber de mütevâtir haber gibi ilm-i yakîn ifade etmektedir. Ancak ona göre meşhur haberin ilm-i yakîn ifade etmesi mütevâtirde olduğu gibi zaruret yolu ile değil istidlâl yolu iledir.⁴⁸ İsbâ b. Ebân ise meşhur haberi mütevâtirin altında fakat haber-i vâhidin üstünde bir seviyede görmekte, bu sebeple de ilm-i yakîn değil ilm-i tûma'nîne ifade ettiğini düşünmektedir. Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve müteahhir Hanefî ulemâ da bu görüştedir.⁴⁹ Çünkü meşhur haber ikinci ve üçüncü nesilde tevâtür seviyesine ulaşmış olsa da başlangıçtaki râvî sayısı az olduğu için haberin aslına itibarla yanılma şüphesi bâkîdir.⁵⁰

Semerkindî ve Lâmişî ise meşhurun ne tür ilim ifade ettiği ile ilgili görüşlerini açıklamaları da konuyu işleyiş biçimlerinden onların meşhur haberin kat'î yani yakînî bilgi ifade ettiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Zira muhtemelen Semerkant ulemâsını kastederek "Meşhurun hükümü ile ilgili ashâbımızdan bir görüş nakledilmemiştir" diyen Semerkandî, meşâyihimiz dediği grubun büyük çoğunluğunun ise ehl-i asrın icmâsı sebebi ile meşhurun kat'î ilim gerektirdiği görüşünde olduğunu ifade etmiştir.⁵¹ Meşhurun tespitinde fukahânın icmâmı esas alan Ebü'l-Yüsr de meşhurun mütevâtirle eşit olduğunu açıkça ifade ettiği için onun da meşhurun ilm-i yakîn ifade ettiği görüşünde olduğunu düşünmek mümkündür.⁵² Ancak Hanefîler arasındaki bu ihtilaf, sadece meşhur haberi inkâr edenin tekfir edilip edilmeyeceği meselesine tesir etmekte, ahkâm konusunda herhangi bir ihtilafa yol açmamaktadır. Meşhur haberin ilm-i yakîn ifade ettiğini iddia eden Cessâs'ın görüşünde olanlar, meşhur haberi

⁴² Debûsî, *Takvîm*, 256; Pezdevî, *Kenz*, 234; Serahsî, *Usûl*, 2: 107; Semerkandî, *Mizân*, 2: 711; Ahsikesî, *el-Müntehab*, 284-285; Neseî, *Keşf*, 2: 173.

⁴³ Ebü'l-Yüsr *Ma'rife*, 48.

⁴⁴ Ebü'l-Yüsr, *Ma'rife*, 50-51.

⁴⁵ Muhammed b. Abdülhamîd el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber (Kâhire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 1992), 481.

⁴⁶ Şâfiîlerin bu konudaki görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yansımaları" *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III- Sahâbe ve Dirâyet İlimleri (Sakarya, 30 Eylül-1 Ekim 2017)*, ed. Abdullah Aydınlı v.dğr. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 213-240.

⁴⁷ Debûsî, *Takvîm*, 211; Pezdevî, *Kenz*, 152; Serahsî, *Usûl*, 1: 292.

⁴⁸ Siğnâkî, *el-Vâfi*, 3: 854-855.

⁴⁹ Buhârî, *Keşf*, 2: 535.

⁵⁰ Serahsî, *Usûl*, 1: 292; Siğnâkî, *el-Vâfi*, 3: 855.

⁵¹ Semerkandî, *Mizân*, 2: 624; Lâmişî, *Kitâb*, 147.

⁵² Ebü'l-Yüsr, *Ma'rife*, 119.

182 | Zübeyde Özben Dokak. Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı... reddedeni tekfir ederken, ilm-i tûma'nîne ifade ettiğini iddia eden çoğunluk tekfir edilmeyeceği ancak dalalete nispet edileceği görüşündedir.⁵³

Hanefî usûlünde meşhur haberin mütevâtir ile eşit oluşunun esas alındığı asıl konu, Kur'ân'a ziyâde meselesidir. Zira Hanefî usûlcülerin geneli, nesh olarak kabul ettikleri Kur'ân'a ziyâdenin mütevâtir ile câiz olduğu gibi meşhur haber ile de câiz olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁴ Kur'ân'ın âm lafızlarının tahsîsi ve mutlak lafızlarının takyîdi konusunda da durum aynıdır. Nesh bahislerinde Semerkandî ve Lâmişî'nin meşhur haber ile nesh konusuna değinmemeleri ise dikkat çekmektedir. Onlar sadece Kitâb'ın mütevâtir haberle ve mütevâtir haberin Kitâb ile neshinden bahsetmişlerdir.⁵⁵ Yukarıda ifade edildiği üzere meşhur haberin kat'î ilim ifade ettiğini düşündükleri anlaşılan Semerkandî ve Lâmişî'nin buna binaen nesh konusunda meşhuru mütevâtirden ayrı bir kategori olarak zikretmeye gerek duymamış olmaları mümkündür. Zira onların haberleri taksim ederken meşhuru ayrı bir kategori olarak zikretseler de usûl meselelerini ele alırken daha ziyâde haber-i vâhid ve mütevâtir taksimi üzerinden konuları ele aldıkları görülmektedir.⁵⁶

2.5. Kur'ân'a Arz Kriteri

Pezdevî ve Serahsî'den itibaren Hanefî usûlcülerin geneli inkıtayı zâhir ve bâtın⁵⁷ ya da sûrî ve mânevî⁵⁸ olarak nitelendirerek iki farklı inkıtâ türü ortaya koymuşlardır. Ancak Ebü'l-Yüsr, Semerkandî, Lâmişî ve Üsmendî'nin sened ve metin ile ilgili değerlendirmelerinde inkıtâ tabirini kullanmadıkları görülmektedir. Diğer Hanefî usûlcülerin mânevî inkıtâ olarak gördükleri hususları genellikle haber-i vâhidin kabulünün şartları başlığı altında ele alan mezkûr kelamcı usûl yazarlarının yerleşik Hanefî usûlünde manevi inkıta kapsamında ele alınan arz kriterlerinden özellikle Kur'ân'a arz kriteri hususunda bir takım farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir.

Hanefîlerin Kur'ân'a arz prensiplerine yön veren hususlardan biri onların nassa ziyâde konusundaki görüşleridir. Lafızlar bahsindeki farklı anlayışları ile irtibatlı olarak Irak ve Semerkant meşâyihî arasında nassa ziyade meselesinde bir ihtilaf bulunmaktadır. Irak meşâyihî ve onları takip eden Hanefîlerin geneli nassa ziyâdeyi nesih olarak gördükleri için nesh anlamına gelen ziyâdenin haber-i vâhid yoluyla gerçekleştirilemeyeceğini kabul etmişlerdir.⁵⁹ Onlara göre sûreten beyân olsa da manen nesh olan nassa ziyâde, meşhur haber ile câiz olsa da haber-i vâhid ile câiz değildir.⁶⁰ Dolayısıyla bu görüşü benimseyen Hanefîler bu konudaki haber-i vâhidleri kabul etmemişlerdir.

İmam Mâtürîdî ve onu takip eden Semerkant meşâyihine göre ise nassa ziyâdenin nesh olması da beyân olması da mümkündür, herhangi bir delil olmaksızın da biri tercih edilemez.⁶¹ Zira Irak meşâyihine göre Kur'ân'ın âm ve zâhir lafızları hâs lafızlar gibi yakîn ifade ederken, Semerkant meşâyihine göre Kur'ân'ın âm lafızları zan ifade ettiği için haber-i vâhidle tahsîsi câizdir.⁶² Dolayısıyla onlar Kur'ân'ın umûmunun haber-i vâhid ve kıyasla tahsîsinin câiz olduğu hususunda İmam Şâfiî ile aynı fikirdedirler.⁶³ Aynı şekilde mütekaddim

⁵³ Buhârî, *Keşf*, II, 535.

⁵⁴ Debûsî, *Takvîm*, 212; Pezdevî, *Kenz*, 152; Ebü'l-Yüsr, *Ma'rife*, 121.

⁵⁵ Semerkandî, *Mizân*, 2: 1077; Lâmişî, *Kitâb*, 132, 173.

⁵⁶ Meşhur haberin Kur'ân'ı neshi konusunu ele almayan Semerkandî, haber-i vâhidin sünnete muhalefeti konusunda da sadece mütevâtir sünnete muhalefeti dile getirmiştir. Diğer usûlcülerin aksine meşhur sünnete muhalefetten bahsetmemiştir. (bkz. Semerkandî, *Mizân*, 2: 631) Benzer bir değerlendirmeye için ayrıca bkz. Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, 79.

⁵⁷ Pezdevî, *Kenz*, 171.

⁵⁸ Serahsî, *Usûl*, 1: 359.

⁵⁹ Debûsî, *Takvîm*, 198; Ebü'l-Yüsr, *Ma'rife*, 143; Pezdevî, *Kenz*, 226; Serahsî, *Usûl*, 1: 112; Üsmendî, *Bezl*, 353-354.

⁶⁰ Buhârî, *Keşf*, 3: 285; Sığnâki, *Vâfi*, 3: 1034.

⁶¹ Semerkandî, *Mizân*, 2: 1087; Lâmişî, *Kitâb*, 174-175.

⁶² Ebü'l-Yüsr, *Ma'rife*, 65-66; Semerkandî, *Mizân*, 1: 522; Buhârî, *Keşf*, 3: 14.

⁶³ Neseî, *Keşf*, 1: 166; Muhammed b. Muhammed el-Kâkî, *Câmiu'l-esrâr fi Şerhi'l-Menâr*, thk. Fazlurrahman Abdülğafûr el-Efgânî (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2005), 3: 716.

Mâtürîdîler mutlak lafızla mukayyedin kastedilmiş olabileceğini düşündükleri için⁶⁴ Kur'ân'ın mutlak ifadelerinin haber-i vâhidle takyidini câiz görmeleri sebebiyle de diğer Hanefîlerden ayrılmaktadırlar.

Semerkant meşâyihinin nassa ziyade konusundaki bu tutumu, onların kelâmî öncül-leri dikkate alan usûl anlayışlarının bir uzantısı olarak görülmelidir. Zira Semerkant meşâyihî, Irak meşâyihinin savunduğu âm lafzın fertlerinin tamamına delâletinin kat'î olduğu, dolayısıyla amelî ve itikadî açıdan bağlayıcı olduğu görüşüne aslında va'îd-i fussâk meselesinde Mu'tezile'nin savunduğu görüşe götürdüğü gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.⁶⁵ Zira Kur'ân'ın âm lafızlarının bütün fertlerine aynı kesinlikte delâlet edip etmediği itikadî boyutta ele alındığında büyük günah işleyenlerin cehennemde sürekli kalacaklarını ifade eden ayetlerde bu hükme fâsık olan herkesin dâhil olup olmadığı hususu va'îd-i fussâk meselesinin esasını oluşturmaktadır.⁶⁶ Âm olan va'îd ayetlerinin umûma delâletinin kat'î olduğunu kabul eden Mu'tezile, bunu tevbe etmeden ölen fâsıkların ebedî cehennem azabıyla cezalandırılacağı görüşünü destekleyen bir delil olarak kullanmıştır.⁶⁷ Dolayısıyla Semerkant meşâyihinin bu anlayışının kendilerini Mutezile'den ayırıştırma arzusuyla bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Hanefîler arasındaki bu farklılığa dikkat çeken Ebu'l-Muîn en-Neseffî (ö. 508-1115) de kendi böl-gelerindeki şeyhlerin umûmun tahsîs, mutlakın ise takyîd edilemeyeceğini söyleyenleri Mu'tezileye nispet ettiklerini, ancak fıkıh usûlü konusunda Iraklılara meyleden biri ortaya çı-kınca umûm meselesinde onları takip ettiğini ve Semerkant meşâyihinin görüşünü İmam Şâfiî'ye atfettiğini dile getirmiştir.⁶⁸ Şükrü Özen'e göre burada Neseffî'nin kastettiği Iraklılara meyleden kişi Debûsî'dir.⁶⁹

Semerkandî ve Lâmişî ise Hanefîler arasındaki âm lafız konusundaki ihtilafın amel ve itikad konularında farklı olduğuna işaret etmişlerdir. Onların yaptığı açıklamaya göre Irak meşâyihine göre âm lafız hem itikaden hem de amelen umûmu gerektirmektedir. Semerkant meşâyihine göre ise âm lafız amelî vâcip kılar fakat itikadî olarak Allah Teâlâ umûm ya da husûstan hangisini kastettiye ona mübhem olarak inanılması gerekir.⁷⁰ Bu açıklama, Semerkantlıların bu anlayışının yukarıda zikredildiği üzere âmın katiyyetinin kabul edilmesinin itikadla ilgili bazı konularda probleme sebebiyet vermesiyle ilgili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu açıklamadan mütekaddim Mâtürîdîlerin de diğer Hanefîler gibi amelî ilgili konu-lardaki âm lafızların kat'iyetini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hanefîlerin tahsîsini câiz görmediği ayetler bağlamında Mâtürîdîlerin bu farklı görüşlerinin pratiğe yansiyip yan-sımadığını değerlendiren Hüseyin Kahraman da ahkâm konusunda iki grup arasında pratik açıdan pek bir farklılık olmadığı sonucuna varmıştır.⁷¹

Usûllerinde Semerkant meşâyihinin görüşlerini de dikkate alan Ebü'l-Yüsr, Semerkandî, Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) ve Kâkî (ö. 749/1348) gibi sonraki Hanefî usûlcü-ler, Semerkant meşâyihî âmın haber-i vahidle tahsîsini mümkün olduğu görüşünü benim-semiş olsa da doğru olanın Irak meşâyihinin savunduğu, haber-i vâhidle tahsîsin câiz olma-ması görüşü olduğunu ifade etmişlerdir.⁷² Buhârî, bunun sebebini izah ederken Semerkant meşâyihî tarafından Kur'an'ın âm ve zâhir lafzı zannî kabul edilse de âm ve zâhirdeki zannîlikle haber-i vahiddeki zannîliğin birbirine eşit olmadığına dikkat çekmiştir. Zira âm ve

⁶⁴ Semerkandî, *Mizân*, 1: 523; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseffî, *Tebsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Claude Salame (Dımaşk: 1993), 2: 779.

⁶⁵ Sarıtaş, "Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delâletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayese-si", 67.

⁶⁶ Özen, *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 136-137.

⁶⁷ Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delâletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayese-si*, 200.

⁶⁸ Neseffî, *Tebsira*, 2: 780.

⁶⁹ Özen, *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*, 93.

⁷⁰ Semerkandî, *Mizân*, 1: 385; Lâmişî, *Kitâb*, 124.

⁷¹ Hüseyin Kahraman, *Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 154-160.

⁷² Ebü'l-Yüsr, *Ma'rîfe*, 65-66, 143; Semerkandî, *Mizân*, 1: 462; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3: 717.

zâhirden bulunan şüphe sadece mana bakımındandır. İbarenin sübutu açısından herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Haber-i vâhidde ise hem mana hem de lafız açısından şüphe bulunmaktadır. Mana da sübut bakımından lafza tabidir.⁷³ Dolayısıyla Buhârî'nin bu açıklamasına göre mütekaddim Matürîdiler âm lafzın delâletini kat'î olarak kabul etmeseler de aralarında seviye farkı bulunduğu için onların âmın haber-i vâhidle tahsisini câiz görmemeleri daha doğrudur.

Hanefî usûlünde Ku'ân'a muhalefetin mahiyeti konusunda da farklı bir çizginin var olduğu görülmektedir. Ebü'l-Yüsr, haberin şartları arasında Kur'ân'a muhalefetten bahsederken muhalefetin âmın tahsisi ve mutlakın takyîdi ile bağlantısından bahsetmemiştir. Bu da onun muhalefeti sadece Kur'ân'ın aslına muhalefet olarak gördüğünü düşündürmektedir. Ayrıca Ebü'l-Yüsr'ün haberin Kur'ân'a muhalefeti durumunda öncelikle te'vile vurgu yapan bir yaklaşıma sahip olduğu da görülmektedir. Nitekim o, "Ashabımızın bazıları, Kitâb'a mütevatir habere, meşhur habere ve açık asıllara muhalif olan haber-i vâhidin gerçek olmadığını söyler" dedikten sonra doğru olanın haberi vâhidin reddinin câiz olmaması olduğunu dile getirmiştir. Mümkün olduğunca haber-i vâhidle amelin gerekli olduğunu düşünen Ebü'l-Yüsr, haberin Kitâb'a ve meşhur sünnete muhalefet etmesi durumunda muhalif olmayan vecih üzere onunla amel edilmesi taraftarıdır.⁷⁴ Bu açıklamaları onun aslında arz prensibine çok sıcak bakmadığını düşündürmekte ve mümkün oldukça muâraza sebebiyle haberleri reddetmekten sakınarak cem' ve te'lîf yoluyla hadisin imâlini ihmâlîne tercih ettiğini göstermektedir.⁷⁵ Semerkandî de benzer bir şekilde haber-i vâhidin kabul edilebilmesi için Kur'ân'a muvâfık olması gerektiğini dile getirmiş ancak Kitâb'ın âmına ya da mutlakına muhalefetten bahsetmemiştir. Ayrıca o da Ebü'l-Yüsr gibi haber-i vâhidin kat'î delile muhalefeti durumunda ikisi arasında cem edecek bir te'vilde bulunma seçeneğini de zikretmiştir.⁷⁶ Üsmendî ise haber-i vâhidin Kitâb'ın hükmüne muhalif olmasıyla Kitâb'ın umûmunun hükmüne muhalif olmasını ayrı ayrı değerlendirmiştir.⁷⁷ Metin Yiğit'in tespitine göre Ebû Hanîfe'nin muhalefetle kastı da, sonraki Hanefî usûlcülerin ifade ettiği gibi haberin Kur'ân'ı tahsis ya da takyîdi değil haberin Kur'ân'ın aslına muhalif olmasıdır. Bu sebeple ona göre Kitâb'ın âmını tahsis eden veya mutlakını takyîd eden hadislerin Kur'ân'a muhalefet kapsamında ele alınması gerekir.⁷⁸ Dolayısıyla Ebü'l-Yüsr, Semerkandî ve Üsmendî'nin yaklaşımı Yiğit'in Ebu Hanîfe'ye nispet ettiği muhalefet anlayışıyla uyumlu görünmektedir.

2.6. Râvînin Fakîhliği Meselesi

Yerleşik Hanefî usûlünde râvîler, genel itibarıyla ma'rûf ve mechûl olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ma'rûf râvîleri de iki kısma ayıran Hanefî usûlcülerin bu taksiminde ikinci grupta adâlet ve zabt sahibi olmalarına rağmen fıkıh ile ma'rûf olmayan râvîler bulunmaktadır. Râvînin fakîhliği meselesinde Hanefî usûlcüler farklı tutumlar ortaya koymuşlardır. Debûsî, Serahsî, Pezdevî ve onları takip eden usûlcüler, fakîh olmayan râvînin kıyasa aykırı olan rivayetini kabul etmeme yönünde bir tutum sergilerken, kelamcı usûl yazarlarının da içinde bulunduğu bazı Hanefî usûlcüler bu husustan ya hiç bahsetmemiş ya da bu anlayışı eleştirmişlerdir.

2.6.1. Fakîh Râvî Şartını Benimseyenler

Râvîleri fakîh olmaları açısından taksim eden Hanefî usûlcülere göre fakîh olmayan râvîlerin rivayetleri kıyasa uygun olduğunda amel bakımından fakîh râvîlerin rivayetleri ile aralarında bir fark yoktur. Ancak bu ayrımı yapan Hanefî usûlcüler, bu kısımdaki râvîlerin kıyasa aykırı olan rivayetlerini makbul görmemişlerdir. Genel olarak râvîlerle ilgili net bir ay-

⁷³ Buhârî, *Keşf*, 3: 14.

⁷⁴ Ebü'l-Yüsr, *Ma'rîfe*, 135.

⁷⁵ Benzer bir tespit için bkz. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 199; Özşenel, *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 89.

⁷⁶ Semerkandî, *Mizân*, 2: 631.

⁷⁷ Üsmendî, *Bezl*, 461-462.

⁷⁸ Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, 183.

rım yapmasa da bu hususun ilk olarak İsâ b. Ebân tarafından Ebû Hüreyre özelinde dillendirildiği görülmektedir. Bu görüşü benimseyen sonraki usûlcüler ise farklı dozlarda bu tutumu sürdürmüşlerdir. Bu usûlcülerin genel kanaati, fakîh olmayan râvîlerin haberleri kıyasa aykırı olduğunda ümmetin kabul ile karşılamaş olması durumu hariç kıyasın tercih edilmesi yönündedir.⁷⁹ Bu şart bağlamında Hanefiler kıyas terimini Kur'ân, Sünnet, Kur'ân ve Sünnetin genel ruhu anlamında kullanmışlardır.⁸⁰

Cessâs, bizzat Ebû Hüreyre'nin rivayetleri ile ilgili bir bölüme yer vermiş ve bu kısmında özellikle İsâ b. Ebân'ın Ebû Hüreyre hakkındaki görüşlerini ele almıştır.⁸¹ Cessâs'ın verdiği bilgilere bakıldığında sonraki Hanefî usûlcülerin "fakîh olmayan râvînin haberi kıyasa aykırı olursa kabul edilmez" görüşünü İsâ b. Ebân'ın genel bir hüküm olarak değil sadece Ebû Hüreyre ile ilgili olarak dile getirdiği görülmektedir.⁸² İsâ b. Ebân'a göre Ebû Hüreyre'nin rivayetleri kıyasa ve ma'rûf sünnete aykırı olmadıkça kabul edilir. Ayrıca kıyasa ve ma'rûf sünnete aykırı olsa da sahâbe ve tâbiûnun kabul ettiği rivayetleri makbuldür. Cessâs'ın naklettiğine göre onun Ebû Hüreyre'nin hadisini diğer hıfz ve hadis nakli ile ma'rûf sahâbîlerin rivayetleri ile aynı mertebede görmemesinin sebebi ise sahâbenin fakîhleri tarafından reddedilen hadislerinin çok olması ve kendi döneminde ondan rivayet edilen bazı hadislerden şüphe duyulmasıdır.⁸³ Cessâs'ın usûlünde verdiği bilgilerden Ebû Hüreyre ile ilgili görüşleri sebebiyle İsâ b. Ebân'ın ağır bir şekilde eleştirildiğini anlamak mümkündür.⁸⁴

Ancak Ebû Hüreyre ile ilgili açıklamaların zamanla daha ılımlı hale geldiği gözlenmektedir. Zira Cessâs, Ebû Hüreyre'nin hataları ile ilgili fazlaca açıklamada bulunmuş ve Hz. Peygamber'in Ebû Hüreyre'nin hıfzı için yaptığı duayla ilgili rivayeti⁸⁵ de eleştirmiştir. Cessâs'a göre Ebû Hüreyre'nin duyduklarını unutmaması için Hz. Peygamber'in ona dua ettiğini içeren rivayet sahih olsa bile sadece o olayın geçtiği mecliste duyduklarını unutmaması ile ilgilidir.⁸⁶ Debûs'î'den itibaren ise onun âdil ve meşhur sahâbîlerden olduğuna özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e olan mülâzemetini ve Hz. Peygamber'in onun hafızası için dua ettiğini gösteren rivayetlere de yer verilmiş, ancak Cessâs'ın bu rivayet için yaptığı eleştirilere işaret edilmemiştir.⁸⁷ Hatta Cessâs'ın aksine bu rivayet, Ebû Hüreyre'nin üstünlüğünü gösteren bir delil olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda Serahsî, her ne kadar örnekleri Ebû Hüreyre üzerinden vermiş olsa da hizada ve seferde Hz. Peygamber'le uzun müddet geçirmiş ve ondan semâda bulunmuş olan sahâbîlerin fıkhi ile ma'rûf olmayan râvîler kısmında olabileceğine işaret ederek aslında bunun doğrudan Ebû Hüreyre ile ilgili bir eleştiri olmadığını da dikkat çekmek istemiştir.⁸⁸

⁷⁹ Debûsî, *Takvîm*, 180, 182; Pezdevî, *Kenz*, 159; Serahsî, *Usûl*, 1: 341.

⁸⁰ Hamdi Çilingir, "Hanefilere Göre Haberin Kıyasa Aykırı Olma Durumunda Râvinin Fakih Olma Şartı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2010): 72-73; Mutlu Gül, "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahabe Algısı", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - 4 (6-8 Mayıs 2013, Bursa)*, (İstanbul, 2013), 1012.

⁸¹ Cessâs, *el-Füsûl*, 3: 127-142.

⁸² Cessâs, *el-Füsûl*, 3: 127.

⁸³ Cessâs, *el-Füsûl*, 3: 127.

⁸⁴ Cessâs, *el-Füsûl*, 3: 130.

⁸⁵ Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Sizler Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan çokça hadis rivayet ettiğini iddia ediyorsunuz. Varılacak yer Allah'ın huzurudur. Ben fakir bir kimseydim. Karın tokluğuna sürekli Resûlullah'ın yanında bulunurdum. Muhacirler çarşılarda alışverişle meşgul olurlar, ensar ise maları ile ilgilenmekle meşgul bulunurlardı. Bir gün Resûlullah'tan şuna şahit oldum; Resûlullah, *'Her kim sözümü bitirene kadar ridâsını yayar sonra da onu toplarsa benden duyduğu hiçbir şeyi unutmaya caktır.'* dedi. Bunun üzerine ben de üzerimdeki hırkayı yaydım. Onu hak üzere gönderene yemin olsun ki bundan sonra ondan işittiğim hiç birşeyi unutmadım." Bkz. Buhârî, "İ'tisâm", 22; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 159; Tirmizî, "Menâkıb" 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12: 10.

⁸⁶ Cessâs, *el-Füsûl*, 3: 131.

⁸⁷ Debûsî, *Takvîm*, 181, Serahsî, *Usûl*, 1: 340.

⁸⁸ Serahsî, *Usûl*, 1: 339-340.

Fakîh olmayan râvînin kıyasa aykırı rivayetinin reddi görüşünün Debûsî'den itibaren ayrıntılı bir şekilde gerekçelendirilerek sınırlarının daraltılması da dikkat çekmektedir. Pezdevî ve Serahsî, fakîh olmayan râvînin rivayetinin reddinin rastgele bir tutum olmadığı ve Hanefîlerin böyle bir râvînin haberi kıyasa aykırı olsa da sadece zaruret durumunda terkedilebileceği görüşünde olduğuna özellikle işaret etmişlerdir. Bu zaruret durumu da o hadisle amel edildiğinde hadisin ilgili konudaki rey ve icthad kapısını kapatması ve kıyasa başvurulmasını engellemesidir. Çünkü Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sabit olduğu üzere kendisinden daha kuvvetli bir delil bulunmadığında kıyas ile amel etmek gerekmektedir.⁸⁹

2.6.2. Fakîh Râvî Şartını Benimsemeyenler

Cessâs, Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve onları takip eden usûlcüler tarafından benimsenen yukarıdaki anlayış, mezhep dışından eleştiri aldığı gibi mezhep içinden de bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Ebü'l-Yüsr, Semerkandî, Lâmişî ve Üsmendî'nin de doğrudan bir eleştiri yöneltmemiş olsalar da fakîh olmayan râvî meselesinde diğer Hanefî usûlcüler gibi düşünmedikleri anlaşılmaktadır.

Haberin kıyasa takdimi için râvîsinin fakîh olması şartını koşan ilk kişinin İsâ b. Ebân olduğu ve müteahhirûnun çoğunun da bu konuda onu takip ettiğini ifade eden Abdülazîz el-Buhârî, bu hususta mezhep içindeki muhalif yaklaşımın ise Kerhî'ye dayandığını dile getirmiştir. Onun verdiği bilgiye göre Kerhî ve onu takip eden Hanefîler adâlet ve zabt sahibi her râvînin haberinin Kitâb ve meşhur sünnete muhalif olmadığı sürece kıyasa takdim edilmesi gerektiği görüşüne sahiptirler. Ancak Kerhî'nin günümüze ulaşan *Risâle*'sinde bu meseleyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda Kerhî'yi takip eden Hanefî ulemadan da sadece Ebü'l-Yüsr'ün ismi zikredilmiştir.⁹⁰ Usûl eserinde râvînin fikhî ile ilgili bir açıklamada bulunmayan ve haberin kıyasa takdimi ile ilgili de doğrudan bir açıklamasını tespit edemediğimiz Ebü'l-Yüsr, usûlünde haberi reddetmenin câiz olmadığına, mümkün olduğunca haberle amel vâcip olduğuna ve Kitâb ve mütevatir sünnete aykırı olsa da onlara muhalif olmayan vecih üzere haberle amel edilmesini gerektiğine dikkat çekmiştir.⁹¹ Onun bu ihtiyatlı ifadelerinin Buhârî tarafından haberin kıyasa aykırı olduğunda da kabul edilmesi gerektiği görüşünü yansıtabilecek şekilde yorumlanmış olması mümkündür. Ayrıca Ebü'l-Yüsr, râvînin fakîh olmasını haberlerin muârazası durumunda bir tercih sebebi olarak da zikretmemiştir. Ona göre haberlerin muârazası durumunda tercihe imkân varsa tercih yoluyla biriyle amel edilir. Ancak tercih imkânı yoksa tevakkuf edilir ve haber reddedilmeksizin kıyasla amel edilir.⁹²

Semerkandî de râvîleri ma'rûf ve mechûl şeklinde ayırmasa da haberin kat'î delille muârazası başlığı altında haberin kıyasa muhalif olması durumunda haberin takdim edilmesi yönünde görüş beyan etmiş ve burada haberin râvîsinin fakîh olması ile ilgili bir şart zikretmemiştir.⁹³ Lâmişî ise bu konuya hiç yer vermemiştir. Ancak hem Semerkandî hem de Lâmişî haberler arasındaki muâraza durumunda izlenecek yöntemi ele alırken iki muâraz haberden birinin râvîsinin fakîh olmasını tercih sebebi olarak zikretmişlerdir. Bu konuda önceki usûlcülerle benzer bir şekilde manen nakil olgusuna dikkat çekmiş ve fakîh râvînin lafzın manasıyla ilgili icthadının daha evla olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁴ Ancak ilgili kısımlarda ne Semerkandî ne de Lâmişî Ebû Hüreyre'den hiç bahsetmemişlerdir.

Üsmendî ise haber-i vâhidin kıyasa muhalif olması durumunu ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiş, kıyasta illetin kat'î delille sabit olmadığı durumlarda haberi kıyasa tercih edenlerin ve kıyası habere tercih edenlerin dayanaklarını tek tek ele almıştır. Fakat haberin kıyasa

⁸⁹ Pezdevî, *Kenz*, 159; Serahsî, *Usûl*, 1: 341; Buhârî, *Keşf*, 2: 554; İtkânî, *et-Tebyîn*, 1, 606.

⁹⁰ Buhârî, *Keşf*, 2: 558; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3: 673. Bu görüşün Kerhî'ye nispetinin hatalı olduğu ile ilgili bkz. Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 237.

⁹¹ Ebü'l-Yüsr, *Ma'rîfe*, 135.

⁹² Ebü'l-Yüsr, *Ma'rîfe*, 133.

⁹³ Semerkandî, *Mizân*, 1: 459; 2: 651.

⁹⁴ Semerkandî, *Mizân*, 2: 1098; Lâmişî, *Kitâb*, 197.

tercih edilmesi ile ilgili kısımda fakîh râvî şartından ve bu şartı koşanlardan hiç bahsetmemiştir.⁹⁵ Ayrıca Üsmendî, râvînin şartları ile ilgili kısımda tam olarak râvînin fakîhliği ile aynı olmasa da râvînin ictihad ehli olmasının gerekli olmadığı hususunda görüş bildirmiştir. İlgili kısımda Üsmendî, öncelikle râvînin rivayetinin kabulü için ilim ehli ile birlikteliğinin çokluğunun gerekli olmadığını dile getirmiş, ictihad ehli olmaktan da ancak ilim ehli ile birliklelikle gerçekleştirebileceği için râvînin ictihad ehli olmamasını da gerekli görmediğini ifade etmiştir.⁹⁶ Ayrıca Üsmendî zabt konusunu işlerken sahâbenin Ebû Hüreyre'nin rivayetlerini reddetmesi ile ilgili meseleye de değinmiştir. Üsmendî, rivayeti makbul bir kimse olmasına rağmen çok fazla rivayetin sehve ve hataya düşmeye sebep olması sebebiyle sahâbenin Ebû Hüreyre'nin rivayetlerinde ihtiyatlı davrandığını ifade etmiştir.⁹⁷ Ancak burada da onun fakîhliği ile ilgili bir açıklamaya yer vermemiştir.

Râvînin fakîhliği şartını açıkça eleştiren Abdülazîz el-Buhârî ve onu takip eden Kâkî ise bu anlayışın mezhep içinde sonradan ortaya çıkarılmış bir görüş olduğunu ifade etmiş ve ilk Hanefî imamların râvîler arasında böyle bir ayırım yapmadığını dile getirerek onların bu anlayışın aksine uygulamalarının varlığını bunun kanıtı olarak görmüşlerdir. Mesela Ebû Hüreyre'nin oruçlunun unutarak yiyip içmesi ile ilgili rivayeti kıyasa aykırı olsa da kabul edilmiştir. Nitekim bu rivayetle ilgili Ebû Hanîfe "Bu konuda rivayet olmasaydı kıyasa görüş bildirecektim" demiştir. Yine Ebû Hanîfe'nin "Allah ve Resûl'ünden gelen başımız gözümüz üstünedir" ifadesi onun haberi kıyasa önceliğinin delili olarak görülmektedir.⁹⁸ Buhârî'nin aktardığına göre Ebû Yûsuf *Emâll* de musarrât hadisine⁹⁹ yer vermiş ve müşteri muhayyerliğinin delili olarak bu hadisi kullanmıştır. Bu da onun Ebû Hüreyre'nin kıyasa aykırı olan bu hadisini tamamıyla reddetmediğini göstermektedir.¹⁰⁰ Hanefî imamların râvîler arasında fakîh olmaları açısından bir ayırım yapmadığını ve onların haberi kıyasa takdim ettiklerini dile getiren Buhârî'ye göre bu tür rivayetlerin Hanefî ashâbı tarafından kabul edilmemesinin sebebi râvîsinin fakîh olmaması değil, bu rivayetlerin Kitâb ve meşhur sünnete muhalif olmalarıdır.¹⁰¹

Hz. Peygamber'in Ebû Hüreyre'nin hıfzı için etmiş olduğu dua ile ilgili rivayete¹⁰² yönelik anlayışın değişim seyrine baktığımızda da bu durumun Hanefî usûlündeki Ebû Hüreyre ve fakîh râvî anlayışındaki yumuşama seyri ile paralel olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Cessâs'ın gerçek olduğunu düşünmediği¹⁰³ dua rivayeti, Debûsî ile birlikte herhangi bir eleştiri zikredilmeksizin dillendirilmiş¹⁰⁴, Buhârî tarafından ise bu duaya icabet edildiğine

⁹⁵ Üsmendî, *Bezl*, 468-474.

⁹⁶ Üsmendî, *Bezl*, 437-438.

⁹⁷ Üsmendî, *Bezl*, 435.

⁹⁸ Buhârî, *Keşf*, 2: 559; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3: 674-675.

⁹⁹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim sütü biriktirilmiş bir koyun satın alırsa onu götürüp sağsın. Eğer sütünü beğenirse hayvanı alıkoyar. Aksi halde beraberinde bir sa' hurma ile birlikte onu iade eder." Buhârî, "Buyû", 65; Müslim, "Buyû", 11, 23, 24, 26, 28; Tirmizî, "Buyû", 29; Nesâî, "Buyû", 14.

¹⁰⁰ Buhârî, *Keşf*, 2: 559.

¹⁰¹ Buhârî, *Keşf*, 2: 559; Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3: 674-675.

¹⁰² Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Sizler Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan çokça hadis rivayet ettiğini iddia ediyorsunuz. Varılacak yer Allah'ın huzurudur. Ben fakir bir kimseydim. Karın tokluğuna sürekli Resûlullah'ın yanında bulunurdum. Muhacirler çarşılarında alışverişle meşgul olurlar, ensar ise malları ile ilgilenenle meşgul bulunurlardı. Bir gün Resûlullah'tan şuna şahit oldum; Resûlullah, 'Her kim sözümlü bitirene kadar ridâsını yayar sonra da onu toplarsa benden duyduğu hiçbir şeyi unutmayacaktır.' dedi. Bunun üzerine ben de üzerimdeki hırkayı yaydım. Onu hak üzere gönderene yemin olsun ki bundan sonra ondan işittiğim hiç birşeyi unutmadım." Bkz. Buhârî, "İ'tisâm", 22; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 159; Tirmizî, "Menâkıb" 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12: 10.

¹⁰³ Cessâs, *el-Füsûl*, 3: 31.

¹⁰⁴ Debûsî, *Takvîm*, 181, Serahsî, *Usûl*, 1: 340.

188 | Zübeyde Özben Dokak. Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı... dikkat çekilerek Ebû Hüreyre'nin zabt vasfı Hz. Peygamber'in bu duası ile ilişkilendirilmiştir.¹⁰⁵

Hanefîlerin en çok eleştiri alan anlayışlarından biri olan bu meselede görülen yumuşama seyri, ekoller arası uzlaşmanın tezahürlerinden biri olmalıdır. Özellikle Abdülazîz el-Buhârî ve Kâkî'nin tamamen eleştirel olan tutumu, kendi dönemlerindeki uzlaşma ortamının göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Murteza Bedir de Hanefî usûl teorisinin, hadisçilerin yaptığı işe bakışlarını özetleyen Ebû Hüreyre prototipinin yedinci asır ve sonrasında Sünnî İslâm mezhepleri, hadis taraftarları ve diğer toplum kesimleri arasındaki uzlaşma ve diyalog ortamında artık sürdürülemez olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Fakîh râvî meselesindeki bu tutum da bu anlayışın uzlaşma ortamına olumsuz etkilerine karşı geliştirilmiş olmalıdır.¹⁰⁶

SONUÇ

Kaynaklar bize Hanefî usûlünde Irak ve Semerkant meşâyihî olmak üzere iki farklı meşâyih grubunun var olduğunu göstermektedir. Fakat yerleşik hale gelen Hanefî usûl geleneği hem ele alınan konular hem de bu konulardaki yaklaşımlar açısından çoğunlukla Irak meşâyihinin çizgisini takip etmiş, Semerkant meşâyihinin bazı farklı yaklaşımları ise gölgede kalmıştır. Bu çalışmada bu ayrışma dikkate alınarak hicri V.-VIII. asırlar arasında Maverâünnehir bölgesinde yazılmış Hanefî usûl eserleri çerçevesinde sünnet bahislerindeki farklılaşmaların izi takip edilmiştir.

Bu çerçevede öncelikle sünnetin tanımı ve kapsamı hususunda Hanefî usûlünde iki farklı yaklaşımın bulunduğu tespit edilmiştir. Cessâs, Debûsî, Pezdevî ve Serahsî çizgisinde yer alan Hanefî usûlcüler sünneti tarif ederken sahâbeyi sünnetin kapsamına dâhil etmişlerdir. Ancak Ebû'l-Yüsr, Semerkandî ve Lâmişî sünnet tariflerinde sahâbeyi zikretmemiş ve bu bağlamda tâbî olunacak tek kişinin Hz. Peygamber olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca ikinci gruptaki Hanefîlerin mutlak sünnet lafzından kastın sadece Hz. Peygamber'in sünneti olduğu görüşünü benimseyerek ehl-i hadis ve ulemanın cumhuri ile aynı kanaati paylaştığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in vasfı bilinmeyen fillerinin ahkâma delâleti konusunda da Irak ve Semerkant meşâyihine dayandırılan iki farklı yaklaşım bulunduğu tespit edilmiştir. Iraklı Hanefîlere göre herhangi bir delil bulunmadığında Hz. Peygamber'in fiili mubâhlığa hamledilirken, Semerkant meşâyihine göre böyle bir fiil amel bakımından vücûba hamledilir, itikad bakımından ise tevakkuf edilir. Hanefî usûlcülerinin de çoğu bu konuda ibâha görüşünü benimsemiş, Semerkandî, Lâmişî ve İtkânî ise Semerkant meşâyihinin amelen vâcip olmakla birlikte itikaden tevakkuf etme görüşüne meyletmişlerdir. Meseleyi itikadla ilişkilendiren bu izahattan Semerkant meşâyihinin kelâmî öncülleri dikkate alan bir fıkıh usûlü tarzı benimsemiş olmalarının bu görüşte yansıtıldığı anlaşılmaktadır.

Sahâbeyi taklid konusunda ise Hanefî usûlcülerin geneli Berdaî'ye nisbet edilen sahâbeyi taklidin vâcip olduğu ve sahâbeden birinin sözünün kıyasa takdim edilerek kıyasın terk edilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Semerkandî ve Lâmişî ise Mâtürîdî'ye atfedilen, fetva derecesine ulaşan bir sahâbînin umurun ihtiyacı olduğu için gizli kalma ihtimali olmayan bir konudaki görüşüne akranlarından biri muhalefet etmemişse o sahâbîyi taklidin vâcip olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Ebû'l-Yüsr ve Üsmendî ise bu konuda sadece kıyas ile bilinmeyecek konularda sahâbeyi taklidin vacip olduğu kanaatinde olan Kerhî'ye benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Meşhur haberin ne tür ilim ifade ettiği hususunda da Hanefî usûlcüler arasında bir ihtilaf bulunduğu tespit edilmiştir. Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve müteahhir Hanefî ulemâ meşhur ilm-i yakîn değil ilm-i tûma'nîne ifade ettiğini düşünmektedir. Ebû'l-Yüsr, Semerkandî

¹⁰⁵ Buhârî, *Keşf*, 2: 559 Kâkî, *Câmiu'l-esrâr*, 3: 675-676.

¹⁰⁶ Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, 236-237.

ve Lâmişî'nin ise meşhur haberin kat'î yani yakîni bilgi ifade ettiği kanaatinde oldukları anlaşılmaktadır. Ancak Hanefiler arasındaki bu ihtilaf, sadece meşhur haberi inkâr edenin tekfir edilip edilmeyeceği meselesine tesir etmekte, ahkâm konusunda herhangi bir ihtilafa yol açmamaktadır.

Manevî inkitâ kapsamında ele alınan arz kriterleri hususunda ise en önemli ihtilafın nassa ziyâde yoluyla gerçekleşen Kur'ân'a muhalefet konusunda olduğu görülmüştür. Irak meşâyihî ve onları takip eden Hanefilerin geneline göre nassa ziyâde nesihtir. İmam Mâtürîdî ve onu takip eden Semerkant meşâyihine göre ise nassa ziyâdenin nesh olması da beyân olması da mümkündür ve herhangi bir delil olmadan biri tercih edilemez. Ayrıca Irak meşâyihine göre Kur'ân'ın âm ve zâhir lafızları yakîn ifade ederken Semerkant meşâyihine göre Kur'ân'ın âm lafızları zan ifade ettiği için haber-i vâhidle tahsîsi câizdir. Ancak Hanefiler arasındaki âm lafız konusundaki bu ihtilafın âmın katıyyetinin kabul edilmesinin itikadla ilgili bazı konularda probleme sebebiyet vermesiyle ilgili olduğu görülmüştür.

Hanefilerin hadisle ilgili en çok tartışılan görüşlerinden biri olan fakîh râvî konusunda ise Hanefî usûlcüler tarafından üç farklı tutumun sergilendiği tespit edilmiştir. Debûsî ile birlikte İsâ b. Ebân'ın Ebû Hüreyre özelinde dile getirdiği fakîh olmayan râvînin rivayetini kabul etmeme yönündeki tutum giderek yumuşatılarak bir kısım Hanefî usûlcü tarafından benimsenmiştir. Ancak öncelikle aynı ilmî çevre ve dönemde yaşamasına rağmen Ebû'l-Yüsr'ün bu yaklaşımı takip etmediği görülmektedir. İlgili yerlerde bu konuya hiç değinmeyen Semerkandî, Lâmişî ve Üsmendî'nin de fakîh râvî görüşünü benimsemediğini söylememiz mümkündür. Sonraki dönem usûlcülerinden Abdülazîz el-Buhârî ve Kâkî ise bu yaklaşımı benimsemekle birlikte açıkça eleştirmişlerdir.

Netice itibarıyla her mezhep gibi kendi içinde farklı yönelimlere sahip olan Hanefî mezhebinin sünnet konusunda da tek düze bir yaklaşıma sahip olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışmamızda esas aldığımız kelamcı usûl yazarlarının sünnet konusunda hâkim Hanefî usûl geleneğinden ayrıldığı hususlar çoğunlukla itikadla ilişkilendirildiğinden, bu ayrışmanın genel itibarıyla onların kelâmî öncülleri dikkate alan usûl yaklaşımları ile izah edilebileceğini söylememiz mümkündür. Ayrıca Kelamcı usûl yazarlarının hâkim Hanefî geleneğe alternatif olarak ortaya koyduğu bazı görüşlerde ehl-i hadise ve ulemanın cumhuruna yakın bir tutum sergilediği de görülmüştür. Mezkûr usûlcülerden sonra bu görüşlerin çoğunlukla devam ettirilmemiş olması sebebiyle mezhep içindeki bu farklı tutumun ehl-i hadisle uzlaşma arayışından ziyade Hanefilerin kendi içindeki iki farklı usûl yazım tarzının onları bu noktaya sevk etmesi ile izah edilmesi daha uygundur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid v.dğr. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Ahsikesî, Hüsâmeddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Müntehab fî usûli'l-mezhep*. Nşr. Muhammed Yûsuf. y.y.: Mabaatu Yûsufî, 1318/1900.
- Apaydın, Yunus. "Sahâbî Sözü'nün Hukuki Değeri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990): 323-353.
- Aslan, Mehmet Selim. "Şâfiî Mezhebinde Sahâbî Kavlinin Hüccet Değeri ve Fikhî Konulara Yanışması". *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe III- Sahâbe ve Dirâyet İmleri (Sakarya, 30 Eylül-1 Ekim 2017)*. ed. Abdullah Aydınlnı v.dğr. 213-240. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Aydın, Ahmet. *İbnü's-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî İnkıtâ Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Bedir, Murteza. "Mâtürîdî Fıkıh Usûlü: Gerçek mi? Kurgu mu?". Büyük Türk Bilgini *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 22-24 Mayıs 2009)*. 412-420. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

190 | Zübeyde Özben Dokak. Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı...

- Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahu'l-islâm el-Pezdevî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dımaşk: Dâru İbni Kesîr, 2002.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.
- Çilingir, Hamdi. "Hanefîlere Göre Haberin Kıyasa Aykırı Olma Durumunda Râvinin Fakih Olma Şartı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2010): 69-83.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubetdullah b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh*. Thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001.
- Demir, Serkan. *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlünde Sünnet Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk., Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil. 7 Cilt. Dımaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebü'l-Yûsr, Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî. *Ma'rifetü'l-hüceci's-şerîyye*. Tthk. Abdülkâdir b. Yâsîn. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Gül, Mutlu. "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahabe Algısı". *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - 4 (6-8 Mayıs 2013, Bursa)*. 1009-1022. İstanbul, 2013.
- Gül, Mutlu. *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Habbâzî, Celalüddîn Ebû Muhammed Ömer b. Muhammed. *Şerhu'l-Muğnî fi usûli'l-fıkh*. Thk. Muhammed Mazhar Bekâ. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2005.
- Hacıoğlu, Nejla. *el-Fusûl fi'l-Usûl İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*. Doktora Tezi, Ankara, Üniversitesi, 2010.
- Hazne, Heysem. *Tetavvürü'l-fikri'l-usûli'l-Hanefî*. Ammân: Dârü'r-Râzî, 2007.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*. Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1953.
- İtkânî, Kıvâmüddîn Emîr Kâtib. *et-Tebyîn*. thk. Sâbir Nasr Mustafa Osman. 2 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1999.
- Kahraman, Hüseyin. *Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Kâkî, Muhammed b. Muhammed. *Câmiu'l-esrâr fi Şerhi'l-Menâr*. Thk. Fazlurrahman Abdülğafûr el-Efğânî. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2005.
- Kaya, Eyüp Said. *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Lâmişî, Ebû's-Senâ Mahmûd b. Zeyd. *Kitâb fi usûli'l-fıkh*. Thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *Zaferu'l-emânî bi şerhi Muhtasarı's-Seyyid Şer'f el-Cürcânî fi mustalahi'l-hadîs*. thk. Takıyyüddîn en-Nedvî. Haleb: Mektebü Matbûâtî'l-İslâmîyye, 1416.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu'l-Müslim*. Riyâd: Darü's-Selâm, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Riyâd: Dârü'l-ekâri'd-düveliyye, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr Şerhu'l-musannif ale'l-Menâr*. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tebşiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. Thk. Claude Salame. Dımaşk: 1993.
- Özben, Zübeyde – Yılmaz, Hayati. "Sahâbe ve Tâbiûnun Rivayette Kullandığı Lafızlar Bağlamında Sünnetin Kapsamı Tartışması". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2017): 27-48.
- Özen, Şükrü. *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*. Doçentlik Çalışması, İstanbul, 2001.

- Özervarlı, Sait. "Alâeddîn el-Üsmendî'nin Kelamcılığı ve Bilgi Teorisi: Mâverâünnehir Kelâm Düşüncesine Bir Katkı". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 10 (2003): 39-63.
- Özşenel, Mehmet. *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. 2. Baskı. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Pezdevî, Ebû'l-Hasen Fahrü'l-İslâm. *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphane Merkezi İlm ve Edeb, ts.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. et-*Tavzîh li metni't-Tenkîh (Şerhu't-Telvîh ala't-Tavzîh içinde)*. Nşr. Şeyh Zekeriya Amîrât. 2 Cilt. Beyrût; Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. Thk. Habîbürrahmân el-Azâmî. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1982.
- Sarıtaş, Murat. *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delâletiyle ilgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl fi usûli'l-fikh*. Thk. Abdülmelik Abdurrahmân es-Sa'dî. 2 Cilt. Mekke, 1984.
- Serahsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'l-mesûd*. 31 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1989.
- Serahsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*, Nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hasan b. Ali. *Kitâbü'l-vâfi fi usûli'l-fikh*. Thk. Ahmed Muhammed Mahmûd Yemânî. 5 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kâhire, 2003.
- Şık, İsmail. "Hanefî-Mâtürîdî Düşüncede Kelâm ve Usûlü'l-Fikh İlişkisi". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Ağustos 2016): 344-352.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Tuzcu, Recep. *Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Türkmânî, Abdülmecîd. *Dirâsât fi Usûli'l-hadis alâ Menhecî'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2012.
- Üsmendî, Muhammed b. Abdülhamîd. *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*. Thk. Muhammed Zekî Abdülber. Kâhire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 1992.
- Yargı, Mehmet Ali. *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Yazıcı, Yunus. *İsâ b. Ebân'ın Hadis-Sünnet Anlayışı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017.
- Yiğit, Metin. *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb Arnavût. 25 Cilt. Beyrût: Müssetü'r-Risâle, 1985.